

ЕФЕКТИВНІСТЬ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ТА КОНЦЕНТРАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА У КОРПОРАТИВНИХ АГРОФОРМУВАННЯХ

Анотація. У статті розглянуто позитивні та негативні ознаки спеціалізації та концентрації виробництва у корпоративних агроформуваннях України.

Ключові слова: виробництво, спеціалізація, концентрація, кооперування.

Summary. The article examines the positive and negative attributes of specialization and concentration of production in corporate agricultural enterprises in Ukraine.

Key words: production, specialization, concentration, cooperation.

Постановка проблеми. Важливим елементом в системі ведення господарства в агропромисловому комплексі є спеціалізація суб'єктів господарювання і концентрація виробництва в них. Більш вузька спеціалізація товаровиробників дозволяє зосередити обмежені ресурси господарств у виробництві одного або декількох видів організаційно-технологічно поєднаних продуктів, але організувати його в більших масштабах. Таким чином, ці два явища взаємопов'язані і взаємозумовлені, а в сукупності забезпечують можливість використовувати основні досягнення науково-технічного прогресу у виробничу практику і, як наслідок, зростання економічної ефективності виробництва.

Основна мета дослідження полягає в обґрунтуванні наукових положень розвитку спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва при різноманітні форм власності і господарювання, розробці методичних положень і практичних рекомендацій щодо поглиблення спеціалізації господарств і посилення концентрації виробництва, формування раціональних за структурою і оптимальних за розмірами виробничих типів підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спеціалізація — це поділ старих і формування нових галузей суспільного виробництва, а також поділ праці всередині галузі. Найважливішими чинниками виробництва є розвиток ринкових відносин, зростання масштабів виробництва, науково-технічний прогрес. Найголовнішою ознакою спеціалізації є виробництво певного продукту або частини його. Спеціалізація веде до того, що виробник, як правило, виробляє продукцію не для себе, а для інших членів суспільства, часто його продукція не є предметом особистого чи виробничого споживання. Отже, спеціалізація обумовлює необхідність товарного обміну між членами суспільства. Наявність такого обміну внаслідок спеціалізації веде до удосконалення виробництва. Уже давно відомо, що відсутність спеціалізації, так звана самозабезпеченість у господарстві, породжує неефективність виробництва. Як зауважують американські економісти Кемпбелл Р. Макконнелл і

Стенлі Л. Брю в своїй книзі «Економікс», «людина, яка береться за все, може бути досить яскравою особистістю, але вже продуктивністю праці вона явно не відзначається» [1]. Отже, спеціалізація забезпечує чимало переваг.

По-перше, вона значно збільшує продуктивність праці. Це пов'язане з тим, що спеціалізація створює умови для організації безперервного (поточного) процесу виробництва, застосування найдосконаліших засобів праці, впровадження механізації та автоматизації виробництва, досягнення повного і ефективного використання технологічного устаткування, удосконалення структури підприємств, підвищення кооперації праці.

По-друге, спеціалізація дає можливість краще використати головну продуктивну силу — людину на основі врахування її індивідуальних відмінностей і здібностей. Як відомо, люди не однакові за своїми фізичними і розумовими здібностями. Є працівники, які відрізняються досить високою фізичною підготовкою. Вони можуть успішно виконувати важку роботу. Інші ж від природи не мають достатніх фізичних сил для важкої роботи, але здатні виконувати роботу, де переважає частка розумової праці. У таких людей є здібності до аналітичної розумової діяльності. Поділ праці дає можливість це врахувати.

По-третє, спеціалізація на виконанні певної роботи формує кваліфікацію працівника. Давно відомо, що у більшості випадків людина не може однаково спритно виконувати багато видів діяльності. Проте вона може досягти неабиякої майстерності у деяких видах робіт.

По-четверте, спеціалізація у виконанні виробничих функцій веде до економії часу, позбавляє виробництво від зайвих витрат, особливо під час зміни одного виду діяльності іншим видом.

По-п'яте, спеціалізація дає можливість краще використовувати регіональні особливості. Наприклад, в Україні у сільському господарстві немає потреби виробляти товарну продукцію за її видами в усіх регіонах країни. Так, картопля дає високі врожаї у Чернігівській, Житомирській, Волинській областях. А на Одещині, Херсонщині

© Н. В. Рунчева, 2014

через природні умови її вирощують значно менше. На півдні України отримують високі врожаї пшениці, вирощують баштанні та інші культури.

Отже, географічна спеціалізація виробництва має важливе значення для забезпечення ефективного використання такого важливого ресурсу, як сільськогосподарські землі.

Проте спеціалізація має не лише переваги. Вона несе із собою і деякі негативні наслідки. У ряді випадків спеціалізація в промисловості робить працю робітників монотонною і нудною. Робітнику протягом дня, місяця, року треба виконувати одноманітну роботу — закручувати гайки або монтувати якусь одну деталь. Уникнути монотонної праці можна іноді за допомогою автоматизації, впровадження промислових роботів. Однак не в усіх випадках це можливо. Позитивні результати має і зміна виду праці. Недоліком спеціалізації економісти називають також залежність суспільства від спеціалізованих працівників. «Страйки докерів або водіїв вантажних автомашин здатні дуже швидко привести до нестачі товарів», — зазначають Кемпбелл Р. Макконнелл і Стенлі Л. Брю [2].

Поділ праці, який здійснюється між підприємствами і галузями, іноді дуже важко врахувати. Виникають непередбачені диспропорції між ланками спеціалізованого виробництва. В одних підприємствах і регіонах виникають надлишки спеціалізованої продукції, що створює проблему їхньої реалізації, а в інших відчувається гостра нестача комплектуючих деталей і вузлів, що стримує розвиток виробництва. Проте в кінцевому підсумку спеціалізація забезпечує більше переваг, ніж недоліків, і людство використовує цю форму організації виробництва для підвищення продуктивності праці. Спеціалізація тісно пов'язана з кооперуванням, розвиток якого заснований на посиленні та поглибленні спеціалізації. Кооперація — це особлива форма тривалих раціональних виробничих зв'язків між спеціалізованими самостійними підприємствами порівняно з іншими підприємствами, які не мають таких зв'язків. Іншими словами, кооперування є формою виробничих зв'язків між підприємствами різних галузей, що спільно виготовляють певний вид кінцевої продукції. Види кооперування: предметне (технологічне), галузеве (міжгалузеве), регіональне, міждержавне. Відповідно до форм спеціалізації в промисловості існують три форми кооперування:

— предметне (агрегатне) — головне підприємство випускає кінцеву продукцію і отримує від інших підприємств різні вироби;

— подетальне — на головне підприємство надходять від ряду спеціалізованих підприємств вузли і деталі;

— технологічне — підприємство поставляє іншим підприємствам юковки, штамповки,

литво, тобто продукцію окремих стадій виробничого процесу.

Окрім спеціалізації та кооперування, існують інші форми організації виробництва. А саме: концентрація виробництва означає його усунування через збільшення розмірів підприємств, зосередження робочої сили, засобів виробництва і випуску продукції на все більш великих підприємствах. Основні види концентрації виробництва:

— агрегатна — збільшення одиничної потужності чи продуктивності технологічних агрегатів (устаткування);

— технологічна — укрупнення виробничих одиниць (цехів) підприємства;

— заводська (технологічна) — процес збільшення розмірів самостійних підприємств (заводів, фабрик, комбінатів) та їх об'єднань; здійснюється на основі агрегатної і технологічної концентрації виробництва.

Рівні концентрації виробництва: абсолютний (середній розмір підприємств) і відносний (кількість персоналу, вартість основних фондів, обсяг випуску продукції). Деконцентрація виробництва як форма його організації та пріоритетний зворотний процес здійснюється за допомогою створення широкої мережі малих і середніх підприємств, розукрупнення існуючих великих підприємств.

Конверсія виробництва характеризує істотне (інколи повне) перепрофілювання частини (усього) виробничого потенціалу підприємства на виробництво іншої продукції під впливом докорінної зміни ринкового середовища чи глобальних чинників розвитку економіки. Комбінування виробництва — процес органічного поєднання в одному підприємстві (комбінаті) кількох виробництв, які належать до різних галузей промисловості або народного господарства в цілому. Види комбінування: вертикальне (суміщення послідовних стадій переробки сировини); горизонтальне (на базі комплексного використання вихідної сировини); змішане. Диверсифікація виробництва є однією з найпоширеніших форм його організації за умов розвинутої ринкової економіки та гострої конкуренції продуцентів на внутрішньому і зовнішньому ринках. Її сутність полягає в одночасному розвитку кількох (багатьох) технологічно не пов'язаних видів виробництва, у значному розширенні номенклатури та асортименту продукції підприємства.

У 70-ті роки минулого століття в Україні активно розвивалася спеціалізація і концентрація сільськогосподарського виробництва, створення великих спеціалізованих державних, колгоспних і міжколгоспних тваринницьких виробничих об'єднань індустріального типу. У 1976 р. в республіці функціонувало 1680 колгоспів і радгоспів, спеціалізованих на вирощуванні і відгодівлі великої рогатої худоби і свиней, 884 — на виробництві продукції птахівництва, більш 2000 — молока, по-

над 450 — на вирощуванні телят [3]. Спеціалізація і концентрація тваринницького виробництва створювали сприятливі умови для технічного переоснащення ферм, упровадження на них нової машинної технології годівлі і утримання худоби і на цій основі інтенсифікації виробництва. На початку 80-х років майже на усіх фермах була організована механізована подача води. На фермах, де містилося приблизно 90 % великої рогатої худоби і свиней, було механізоване очищення приміщень. Більш повільними темпами проходило технічне оснащення роздачі кормів. Цей процес був механізований на фермах, де містилося 65 % великої рогатої худоби, 53 % — свиней, 59 % — птахів [4]. Однак було б невірно інтенсифікацію тваринництва зводити, як це часто робилося в ті часи, до механізації технологічних процесів, створення поточкових ліній. У тваринництві найважливішим фактором, який активно впливає на інтенсифікацію виробництва, є корми. Причому створення повноцінної кормової бази в умовах інтенсифікації тваринництва багато в чому визначалося не тільки успіхами, досягнутими безпосередньо в сільському господарстві, але і кількістю та якістю кормової сировини, яка випускалася харчовою, м'ясо-молочною, хімічною, мікробіологічною та іншими галузями промисловості. У зв'язку з цим необхідно було прискорити розвиток спеціальної кормовиробничої промисловості, найважливішу роль у якій грало виробництво комбінованих кормів. У 70-ті роки комбікормова промисловість республіки розвивалася досить інтенсивно. З 1975 р. по 1980 р. кількість міжколгоспних комбікормових підприємств збільшилася в 6 разів (з 59 до 356) [5]. По суті, була практично створена нова галузь — міжколгоспна (колгоспно-радгоспна) комбікормова промисловість. Якщо в 1975 р. на цих підприємствах було вироблено 315 тис. т комбікормів, то наприкінці п'ятиріччя — уже майже 3,8 млн. т, а в 1978 р. — більш 7 млн. т [6]. Однак, незважаючи на досить швидкий розвиток комбікормової промисловості, потреби громадського тваринництва в якісних кормах цілком не задовольнялися. Так, серед кормів, заготовлених у 1979 р. колгоспами і радгоспами Донецької області, переважали силос — понад 2,2 млн. т, грубі корми — майже 1,3 млн. т, у тому числі солома — майже 900 тис. т, кормові коренеплоди і баштанні культури — 1 млн. т. Успіхи в розвитку зернового господарства дозволили збільшити споживання зерна для годівлі тварин. У структурі виробництва кормів у колгоспах області концентровані корми складали близько 864 тис. т, або майже 45 % усіх кормів.

Отже, за тих часів процес розвитку спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва відбувався за багатьма напрямками: поглиблювалася спеціалізація радгоспів і колгоспів, створювалися міжгосподарські підприємства, формувалися агрофірми та агрокомбінати,

використовувалися й інші організаційні форми спеціалізації виробництва. У цей період була помітною роль науки в забезпеченні зазначеного процесу, з'явилися цікаві дослідницькі роботи з розвитку спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва, серед яких найбільш повними і корисними були дослідження В. Н. Дем'яненка, Н. С. Зайцева, В. А. Морозова, В. М. Овчинникова.

Однак більш масштабного розвитку зазначеного процесу не відбулося, він був перерваний розпочатою соціально-економічною перебудовою, з її згубними для економіки сільського господарства наслідками. У дуже короткий термін були втрачені досягнуті результати зі спеціалізації, концентрації та кооперації сільськогосподарського виробництва, виробничо-економічні зв'язки між підприємствами зруйнувалися, розпалися кооперативні формування (агрокомбінати, міжгосподарські підприємства та інші), багато підприємств повернулися до багатогалузевого типу виробництва. З початку 2000-х років процес спеціалізації та кооперації підприємств почав розвиватися, але на основі інших принципів і організаційних форм, оскільки радикально змінилася соціально-економічна система в країні. Через різні причини економічна наука не зуміла швидко перебудуватися, адаптуватися до змінених соціально-економічних умов господарювання, деякі роботи зі спеціалізації та кооперації виробництва не були почуті і сприйняті керівниками органів управління і підприємств.

Зазначені особливості функціонування сільського господарства зумовили необхідність продовжити дослідження проблеми спеціалізації суб'єктів господарювання і концентрації виробництва. Потрібні дослідження особливостей теоретико-методичних аспектів проблеми та робота на їх основі пропозицій і рекомендацій зі спеціалізації та концентрації виробництва в умовах багатоукладності і ринкових відносин.

Розвиток спеціалізації та концентрації надає найістотніший вплив на ефективність суспільного виробництва й окремого підприємства через такі обставини: спеціалізація є основою для механізації та автоматизації виробництва; на спеціалізованих підприємствах, як правило, вище якість продукції, ніж якби ця продукція випускалася на неспеціалізованих підприємствах; на спеціалізованих підприємствах більше можливостей для застосування більш продуктивної техніки та технології і найбільш ефективного їх використання; спеціалізація дозволяє знизити витрати на виробництво продукції за рахунок більш високого рівня механізації та автоматизації праці, використання більш кваліфікованої робочої сили і концентрації виробництва; розвиток спеціалізації обумовлює необхідність об'єктивного розвитку стандартизації та уніфікації виробництва; спеціалізація дозволяє навіть на дрібних підприєм-

ствах механізувати та автоматизувати виробництво і забезпечити високу ефективність.

Економічна ефективність спеціалізації і концентрації — результат організаційно-планових заходів та підвищення технічного рівня виробництва.

Ефективність організаційно-планових заходів проявляється в зниженні собівартості внаслідок зростання продуктивності праці. Однак основна частка економічного ефекту від спеціалізації доводиться на підвищення технічного рівня виробництва і якості продукції. Обидва ці показники діють одночасно. Для розвитку й удосконалення спеціалізації та концентрації підприємства повинні визначити оптимальні розміри свого господарства. Оскільки сільське господарство ведеться на досить великих площах, тому господарства (підприємства) несуть великі збитки через транспортні витрати, а також платять вагомі податки державі за використання землі. Причому більша частина сільгоспугідь, судячи за фінансовими результатами, використовується вкрай нераціонально. Необхідно більш повно використовувати діюче обладнання на тваринницькій фермі, оскільки будь-яка високопродуктивна машина може підвищити рівень виробництва при постійному випуску продукції. У нашому випадку можна сказати, що доїльні апарати повинні використовуватися на повну потужність для збільшення виходу молока, а також максимально використовувати комбайни та інші машини цього типу під час проведення збиральних робіт. А також доцільно використовувати конвеєр для подачі кормів тваринам з автоматизованим забезпеченням, тобто вже із заздалегідь запрограмованим раціоном годівлі тварин, що має допомогти підвищенню не тільки обсягу, але й забезпечити якість продукції, як молочної, так і м'ясної. Оскільки спеціалізація істотно змінює професійну структуру працівників рослинництва (землеробства) і тваринництва, то для досягнення більш глибокої спеціалізації можна запропонувати підприємствам наймати на роботу більш кваліфікованих фахівців, навчених конкретній діяльності. Тобто в основу закласти використання не звичайних робочих, так званих «майстрів на всі руки», а постійних фахівців, які будуть займатися конкретною діяльністю.

Цікаво буде розглянути підприємству питання чисто побутового характеру. Це питання стосується утилізації та переробки відходів своєї діяльності. Тут можна запропонувати знайти більш оптимальні та раціональні шляхи зі знищення й переробки відходів. Наприклад, можна продавати відходи від тваринницької діяльності приватним особам або більш ефективно використовувати їх для власних потреб; також не списувати з виробництва старе обладнання, а реалізовувати його на запчастини тощо. Доцільним також було б здійснення комбінованого виробництва. Завдання в

комбінуванні полягає в ефективному об'єднанні галузей і ступенів виробництва, які виникають внаслідок суспільного розподілу праці, для забезпечення міцності та безвідходності виробництва, у використанні виробничих фондів і робочої сили. Комбінування являє собою поєднання в одному господарстві виконання окремих стадійних операцій з виробництва кінцевої продукції. Галузі, що входять в комбіноване виробництво, являють собою єдиний комплекс. Цей захід веде до кращого використання техніки і матеріальних ресурсів, зменшення капітальних питомих вкладень, скорочення виробничого циклу, в результаті чого підвищується продуктивність праці і знижується собівартість виходу продукції. Якщо організація зможе врахувати запропоновану частину цих вимог в комплексі, то, напевно, це допоможе більш точно вибрати бажану головну галузь і потім вже розглядати додаткові виробництва. Мета поглиблення й охоплення спеціалізації та концентрації — максимальний вихід товарної продукції із найменшими затратами праці і коштів у розрахунку на одиницю цієї продукції. Спеціалізація є формою суспільного поділу праці. Вона органічно пов'язана з розміщенням сільського господарства і характеризує розподіл виробництва різної сільськогосподарської продукції по зонах, районах і господарствах, а всередині господарств — по відділеннях, фермах, бригадах, ділянках. Спеціалізація сприяє концентрації виробництва однорідної продукції. Під спеціалізацією сільськогосподарського виробництва розуміється переважний розвиток тієї чи іншої галузі, групи, взаємопов'язаних галузей, перетворення їх на товарні галузі, які визначають виробничий напрям сільського господарства підприємства або його підрозділу, району, області, зони. Рівень спеціалізації характеризується коефіцієнтом спеціалізації.

Висновки з проведеного дослідження. Спеціалізація виробництва — це вдосконалення територіального розміщення виробництв на основі регіональної (мікрорегіональної) концентрації; розвиток вертикальних зв'язків сільського господарства з галузями переробної промисловості, створення продуктових комплексів, виконання цільових монопродуктових програм; формування індустріально-виробничої системи з виробництва окремих видів продовольства і сировини на основі впровадження індустріальних методів та автоматизації сільського господарства і промислових циклів виробництва: поглиблення спеціалізації колективних і державних сільськогосподарських підприємств через поліпшення окремих видів виробництва продуктів харчування рослинного і тваринного походження, збільшення їх обсягів, здешевлення собівартості, підвищення екологічної якості та безпечності.

Агропромислова інтеграція, горизонтальна і вертикальна кооперація, комплексування і комбі-

нування виробництва можуть утворити сприятливі умови для великого спеціалізованого товарного виробництва.

Література

1. Макконел Кемпбел Р. Экономикс: Принципы и проблемы политики / Кемпбел Р. Макконел, Стэнли Л. Брю ; пер. с англ. 11-го изд. — М. : Республика, 1992. — Т. 1. — 399 с.
2. Там само.
3. Крисальний А. Совершенствовать систему экономических взаимоотношений колхозов при

кооперировании производства продукции животноводства / А. Крисальний // Экономика Советской Украины. — 1978. — № 3. — С. 15.

4. Донецкая область в десятой пятилетке : стат. сборник. — Донецк : Б. и., 1980. — С. 65.

5. Народное хозяйство Украинской ССР за 1980 г. : стат. ежегодник. — К. : Техніка, 1981. — С. 185.

6. Павлюченков А. Комбикормовая промышленность и ее задачи / А. Павлюченков, В. Калиниченко // Экономика Советской Украины. — 1980. — № 8. — С. 24–25.